İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Covid-19 Sosyal Bilimler Özel Sayısı
Yıl:19 Sayı:37 Bahar (Özel Ek) s.1-13

ORTADOĞU'DA KORONAVİRÜS MÜCADELESİNİN POLİTİK VE EKONOMİK YANSIMALARININ İRAN VE KÖRFEZ ÜLKELERİ ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Başak ÖZORAL[1]
ORCID ID: 0000-0003-4620-9275

ÖZET
Çin'de ortaya çıkan ve pek çok ülkeye yayılarak dünyada en önemli gündem maddesi haline gelen koronavirüs diğer adıyla Covid-19 salgını Ortadoğu ülkelerinde de sosyal ve ekonomik anlamda tedbirler alınmasına neden oldu. Virüsten ciddi şekilde etkilenen İran ve Körfez ülkelerindeki kriz yönetimini ve izlenen politikaları incelemek Ortadoğu'nun değişen sosyo-ekonomik yapısını anlamamıza yardımcı olacaktır. Bu çalışmada Körfez İşbirliği Konsey ülkeleri ve İran örnekleri ele alınmış, bu ülkelerin ekonomik ve siyasi yapılarına ait genel bir tanımlama ardından koronavirüs sürecinin yönetilmesi ve bölgedeki etkisi üzerinde durulmuştur. İran bu pandemiden en erken ve en şiddetli etkilenen Ortadoğu ülkesidir, Körfez Arap Ülkeleri de yoğun göçmen nüfusları olan ve pek çok açıdan dışa bağımlı ülkeler olduğundan farklı etkilenme süreçleri yaşamaktadırlar. Ancak koronavirüs sürecinde hepsinde ortaya çıkan ortak durum ekonomik ve siyasi anlamda değişim taleplerinin şiddetlenmesi ve kaçınılmazlığı olmuştur.
Anahtar Kelimeler: Koronavirüs, İran, Körfez Ülkeleri, Pandemi, Ortadoğu'da değişim

THE IMPACT OF CORONAVİRUS ON THE POLITICAL AND ECONOMIC POLICIES IN THE MİDDLE EAST: THE CASES OF IRAN AND THE GULF COUNTRIES

ABSTRACT
A number of political and economic arrangements were applied in the Middle East countries because of Coronavirus first appeared in China and has spread to worldwide by becoming the most important debate everywhere. Analyzing pandemic policies and the crises management in Iran and the Gulf countries will help for a better understanding of changing socio economic structure of the region. This study focuses on Iran and the Gulf countries by providing information on political and economic situation of these countries, then discusses on coronavirus policies and the impact of the pandemic on these countries. Iran is the first and the worst virus hit country and the Gulf countries are depend on outside in many ways and have a high immigrant population, so we can see different impact on Coronavirus on these countries. However, political and economic change in the region seem as a common expectation after the coronavirus pandemic.
Key Words: Coronavirus, Iran, the Gulf Countries, Pandemic, Change in the Middle East

[1] Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, bozoral@ticaret.edu.tr

1. GİRİŞ

Özellikle 1990'lardan bu yana artan küreselleşmenin etkisiyle dünya ticaretinin sınırları iyice genişlemiş, uluslararası işbirliği artmış ve ulaşımdaki kolaylıklarla beraber turizm en önemli ekonomik kaynaklardan biri haline gelmişti. Milliyetçilik ve korumacılık popülaritesini kaybederken yerini küresel entegrasyona bırakmıştı. Ancak dünya ticaretinde 2019'da belirgin bir yavaşlama gözlemlendiğinde Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Çin arasında da gerilimin arttığı bir döneme girilmişti, tam da bu sırada patlak veren koronavirüs salgını hem ticaret hem siyaset alanında beklenmeyen bambaşka gelişmelere yol açtı. Koronavirüs salgınının küresel düzene olası etkileri son günlerin en dikkat çeken tartışması haline geldi. Bu makalede koronavirüs salgınının özellikle Ortadoğu bölgesindeki etkileri ele alınmıştır. Ortadoğu'da İran hem ambargolarla hem de ciddi bir ekonomik krizle beraber Koronavirüs salgınıyla mücadelesini sürdürürken, Körfez ülkeleri dramatik sosyo ekonomik dönüşüm planları sırasında bu krizle yüzleşti. Ortadoğu ülkelerinin kültürel ve tarihsel anlamda benzerlikleri olsa da her birinin bambaşka siyasi ve ekonomik dinamikleri olduğundan genelleme yapmak mümkün değildir, ancak dikkat çekici bu iki bölge; İran ve Körfez üzerinden yapılacak bir değerlendirme bölgede koronavirüs salgını sürecinin etkilerinin anlaşılması açısından önemlidir.

Çalışmada öncelikle bu ülkelerin koronavirüs mücadelesi sırasında karşılaştıkları sorunlar ve uyguladıkları politikalar tartışılacak, ardından uygulanan önlemlerin ve koronavirüs salgınının etkilerinin farklılıklarını anlayabilmemiz için bu ülkelerdeki siyasi ve ekonomik yapılar üzerinde durulacaktır. Ayrıca yakın gelecekte bölgede görülebilecek geleneksel devletçi yaklaşımların geri dönüşü, güçlü ulus devlet kavramının yükselişi, ülkelerin daha korumacı yaklaşımları benimsemesi gibi politik ve ekonomik değişim olasılıkları üzerinde durulacaktır.

2. İRAN'DA KORONAVİRÜS KRİZİ

Koronavirüsün en sarsıcı etkiyi yaptığı Ortadoğu ülkelerinin başında İran gelmektedir. Son verilere göre 8 binden fazla insanda Covid-19 tespit edilen İran'da salgın nedeniyle hayatını kaybedenlerin sayısı Mayıs ayı itibariyle 6 bini aşmış durumdadır (Ahishali, 2020). Bu veriler Çin ve İtalya'dan sonra en fazla ölümün İran'da gerçekleştiğini göstermektedir. İran'da Covid-19 ile ilgili gerçeklerin İslam Devrimi'nin yıldönümü, meclis seçimleri ve Nevruz kutlamaları yüzünden geç açıklandığı ve gereken önlemlerin zamanında alınmadığı ileri sürülmektedir. Başlarda Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani salgın nedeniyle ülke ekonomisini durdurmaktan kaçınan bir tutum sergilediyse de sonradan hükümet Cuma namazları dâhil tüm toplanmaları iptal etti, alış veriş merkezleri, okullar, üniversiteler, mağazalar kutsal mekânlar kapatıldı ve her türlü kutlamalar yasaklandı (Al Jazeera, 2020).

İran'ın Kum şehrinde ilk vakanın 19 Şubat'ta tespit edildiği açıklandıktan sonra İran'da 21'inde parlamento seçimleri yapıldı. Şubat 11'inde İran devriminin 41. yılı kutlandı. Dolayısıyla İran sağlık birimlerinin vaka tespitini daha önce yaptığı halde

devrim kutlamalarına gölge düşmesinin istenmediği düşünülmektedir (Karan, 2020**)**. Ayrıca 21 Şubat'ta da yapılan seçimin ardından sonra vaka sayılarında hızlı bir artış gözlendi. Bütün bunlar İran'da çok daha önceden virüsün yayıldığı, nüfusun belli bir bölümünü enfekte ettiği ve ilk vaka açıklandıktan sonra hızlıca yükseldiğine dair görüşlerin artmasına neden oldu. Koronavirüsün ilk vakasının görüldüğü Kum şehrinde uzun bir dönem bazı tedbirlerin alınmasında gevşeklik yaşandı ve Kum tam bir karantinaya girmedi. Hükümet ailelere ve işyeri sahiplerine yardımlar yapılacağını açıkladı ancak tüm bir bölge ya da şehrin karantinaya alınması planını kabul edilmedi. Sınırlandırılmalara rağmen Nevruz kutlamalarında yoğun trafik devam etti. Bunun üzerine hükümet yeni vaka sayısının yükselişini önlemek için şehirlerarası ulaşımı yasakladı (BBC, 2020). İran'da hükümette çok sayıda bürokratın hatta bakanlardan bazılarının da virüse yakalandığı ve 17 Mart 2020 itibariyle en az 12 politikacının virüs nedeniyle hayatını kaybettiği bildirildi (BBC, 2020).

Bu süreçte Cumhurbaşkanı Ruhani ile Devrim Muhafızları arasında görüş ayrılıkları yaşandığı biliniyor. Muhafızların Hameney'in kararı üzerine dükkânları kapatıp sokakların boşalacağını ilan etmesine Ruhani'nin itiraz ettiği belirtilmişti (Karan, 2020). Bu nedenle Muhafızlarla çatışan Ruhani sadece muhalefet değil reformcular tarafından da umursamazlıkla eleştirildi.

Çoğunluğu kamu hastanelerinin oluşturduğu İran sağlık sistemi güçlü ve donanımlı olmasına rağmen koronavirüs önlemlerinin alınmasında yaşanan gecikme sistemi zorladı (Karan, 2020). Salgın ötelemelerden dolayı hızla artınca, tedbirler de yetersiz kaldı, hastanelerdeki yoğunluk arttı ve yaptırımlar yüzünden kriz yönlendirilmesinde başarısızlıklar yaşanmasına neden oldu. İran, başkent Tahran'daki dünyanın en büyük AVM'si olarak nitelendirilen Iran Mall'u hastaneye çevirdi. İran devlet televizyonundan yapılan açıklamada, koronavirüs hastalarının tedavisi için Iran Mall'un bir bölümünün geçici olarak hastane olarak kullanılacağı belirtildi.

Unutmamak gerekir ki İran'ın virüsle mücadelesinde sıkıntı yaratan durumlardan biri de ABD'nin yıllardır sürdürdüğü yaptırımlardır (Hanachi, the Guardian, 2020). Yaklaşık 40 yıldır ABD yaptırımlarına maruz kalan İran'da Covid-19 sürecinde ilaç ve tıbbi malzemeye ulaşma sıkıntısı ve son yılların en büyük ekonomik krizi yaşanmakta. ABD Başkanı Donald Trump'ın 2018'de nükleer anlaşmadan çekilmesiyle 2 yıllık rahatlama döneminin ardından yeniden ambargo günlerine dönen ülkede halk ekonomik krizi iyice derinleştireceğinden endişe ediyor. Ekonomik anlamda zaten zor durumda olan İran'da korona salgınından önce benzine yapılan yüzde 50'lik zam sonrası 10 farklı şehirde gösteriler düzenlendi (Ahıshalı, 2019). İran halkının büyük çoğunluğu İran'ın Ortadoğu'daki Şiizim politikası nedeniyle paralarının Suriye'ye, Irak'a, Lübnan'a ve Yemen'e gönderildiğini fakat kendi ülkelerinde yoksulluk çektiklerini dile getiriyor. Zira küresel hedeflere sahip bölgesel bir güç olan İran, 1979 İslam Devrimi'nden bugüne, mezhep eksenli örtülü bir "hibrit savaş" stratejisiyle bölgenin hemen her yerinde etki alanını genişletmeye çalışıyor.

Koronavirüs nedeniyle yapılan kısıtlamalar protesto hareketlerini durdursa da normalleşme başladığında sokakların hareketlenmesi bekleniyor. Bunca zaman bu

coğrafyadaki ülkelerin iç siyasetinde etkin bir rol oynayan ve rejime karşı ayaklanmalarda şekilde etkisi olan İran'ın kendi içindeki problemlere nasıl cevap vereceği ve kendisinin protesto edilen rejimini nasıl kurtaracağı merak konusu. Ancak şu da bilinmelidir ki İran siyasi tarihine bakıldığında ciddi toplumsal kriz ve tehlike dönemlerinde özellikle de bu tehlike ve kriz ülke dışından geliyorsa halkın birleştiği ve yönetimi desteklediği bilinmektedir. Belki bu nedenle Ruhani'nin popülerliğinin iyice azalmasına, hükümetin pandemi sürecini ve ekonomiyi yönetirken yaptığı ciddi hatalara rağmen tehlikeli bir sosyal patlama belirtisi görülmemektedir. Bu durumun ne kadar süreceği bilinmemektedir ancak kesin olan bir şey varsa o da koronavirüs sürecinin etkilerinin etkisini önümüzdeki aylarda hatta yıllarda daha ciddi hissedileceğidir.

3. İRAN'DA SİYASET VE EKONOMİ

Zengin gaz ve petrol rezervlerine sahip olmasının yanı sıra Ortadoğu ve Orta Asya'ya ulaşan enerji geçiş hatlarının ortasında yer aldığından jeostratejik ve jeo-politik önemi yüksek bir ülke olan İran bölgede Şii Müslümanlığı devlet düzeyinde temsil eden tek ülkedir. Petrol ve gaz satışlarının hâkim olduğu İran ekonomisinin %60'ı merkezi planlamayla yönetilse de bir geçiş ekonomisidir Dünya petrol rezervlerinin %10'una gaz rezervlerinin %15 ine sahip olan ülke bir enerji devi olarak kabul edilir.

1 Şubat 1979 tarihinde Ayetullah Humeyni'nin önderliğinde İran Şahı Rıza Pehlevi devrilerek, "İslam Cumhuriyeti" kurulduğunda Humeynizm kültürel-dini üstünlüğe dayanarak Batı modelini kesin bir biçimde reddetmiştir. Devrimin ardından Radikal İslamcı cephe ile Batı'yla tekrar iyi ilişkiler kurulmasından yana olan ılımlılar arasındaki yaşanan iktidar kavgası halen devam etmektedir. Ancak değişen gerçekler de vardır ve İran rejimi kamuoyunun sesine kulak tıkayamamaktadır. Şu anki Cumhurbaşkanı Ruhani, Rejimin mutlaka halkın desteğini kazanarak Halk-Rejim çatışmasının yaşanmaması konusunda hassas olduğunu dile getirmektedir (Ruhani, 2005, s.35). Zira kamuoyunu oluşturan nüfusun yarısından fazlasının Devrimden sonra doğmuş olması nedeniyle Devrim sırasında yaygın olan Amerikan/Batı karşıtı duyguların küreselleşmiş/postmodernleşmiş bu nesilde karşılık bulmamaktadır (Shahram, 2011, s.477).

Ülkede askeri, ekonomik ve siyasi gücü ellerinde bulunduran ideolojik çevreler, devrimin temel ilkeleri olarak benimsedikleri ABD ile yarım asırlık kavgayı devam ettirirken, İran sokağında ekonomi önceliğini korumaktadır. İran'daki tüm ekonomik göstergeler, ABD yaptırımlarının ülkeyi derinden sarstığını göstermektedir Yaptırımlar ülkenin günlük yaşamı üzerinde ve sokakta çok güçlü şekilde hissedilmektedir. Sonunda İran Meclisi, hükümetin ABD yaptırımları nedeniyle para biriminde yaşanan büyük değer kaybının ardından Riyalden dört sıfır atılmasına izin veren tasarıyı onayladı. İki yılda tamamlanması beklenen tasarı, İran'ın ulusal para birimi olarak Riyal yerine Tümen kullanılmasını kapsamakta, bir Tümen 10 bin Riyale eşit bir değer taşımaktadır (Şarku'l Avsat, 2020). 2018'de ABD Başkanı Donald Trump'ın İran ile dünya güçleri arasında 2015 yılında imzalanan nükleer anlaşmadan çekilmesi ve İran'a yeniden yaptırımlar uygulaması nedeniyle Riyalin

yabancı para birimleri karşısında değerinin yaklaşık yüzde 75'ini kaybetmesi bu fikrin acilen uygulanmasını gerektirdi.

Koronavirüs öncesi işsizlik oranı özellikle üniversite mezunu olanlar için zaten çok yüksek olan İran'da kapanan iş yerleri durumu daha da zorlaşmakta. En iyi senaryoya göre 2020'de 3-4 milyon iş risk altında, resmi olmayan rakamlara göre son birkaç ayda %20'den %30'a yükselmiştir (Cheraghlou, 2020). Avrupa ve ABD'de olduğu gibi küçük esnaf, ulaşım endüstrisi, servis sektörü en çok etkilenen iş kolları olmuştur ki İran'lıların yarısı bu iş kollarında çalışmaktaydı. Özellikle yasal güvenceleri olmayan gündelikçi çalışanlar ki İran'da bu şekilde sayısı 24 milyon civarındadır bu krizden en şiddetli etkilenen gruptur. Belirli bir maaşları, birikimleri olmayan, sosyal güvence ve sigortadan mahrum olan bu grup günlük kazançlarını emin etmek konusunda büyük bir riskle karşı karşıya kalmıştır. Bu durum İran nüfusunun neredeyse %20'sini ciddi bir fakirlik sorunuyla yüzleştirmektedir (Cheraghlou, 2020). Bu da sosyal patlamalar için zemin hazırlayan en önemli nedendir. Durumun farkında olan İran hükümeti kısıtlama ve önlemlerle ya toplumun sağlığını korumak ya da ekonominin ayakta kalabilmesini seçmek zorunda kalmıştır ve ekonomiyi kurtarmayı tercih etmiş görünüyor.

Cumhurbaşkanı Ruhani petrol fiyatlarındaki ciddi düşüşün etkilediği İran ekonomisinin, ticaretin ve ekonomin durmasıyla daha da kötüleşeceği endişesi yüzden tam karantinayı istememektedir. Ambargo zaten uzun yıllardır petrol satışı ve banka transferlerini engellemekteydi buna ek olarak İran'ın tıbbi yardım ve ilaç alması da Amerikan ambargosu yüzünden mümkün olmadı. Bütün bunlara petrol fiyatındaki düşüş eklenince 2020-2021 döneminde borçlanmak durumunda kalacak olan İran IMF'e başvurmak durumunda kaldı. (Karan, 2020). İran'ın tehlikenin büyüklüğü karşısında yeni bir fayda-maliyet analizi yaparak Batıyla ilişkilerin yeniden düzenleneceği düşünülmektedir.

4. KÖRFEZ ÜLKELERİ'NİN KORONAVİRÜSLE MÜCADELESİ

Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) olarak da anılan altı mutlak monarşi, Sudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri ve Umman'dır. Körfez ülkeleri ciddi bir sosyo-ekonomik değişim döneminde koronavirüs kriziyle yüzleştiler. Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) bölgede 29 Ocak 2020'de ilk koronavirüs vakasını açıklayan ülkedir (Natasha,2020). 20 Martta iki kişinin ölümü ardından 11 günlük sterilizasyon kampanyasına başlanarak marketler, alış veriş merkezleri, kamu binaları hatta sokaklar ilaçlanarak sterilize edildi ve okullar akademik yılın sonuna kadar kapatıldı. Uluslararası Sergiler Bürosu (BIE), Birleşik Arap Emirlikleri hükümetinin yeni tip koronavirüs salgını nedeniyle bu yıl Dubai'de yapılacak olan Expo 2020 fuarının tarihini 1 Ekim 2021 - 31 Mart 2022 tarihleri arasına erteleme teklifini kabul etti (Şarkul Avsat, 2020).

Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) Emiri Muhammed bin Raşid Âl Mektum ülkenin koronavirüs salgını sonrası stratejisi için harekete geçmeye hazırlanıldığını bildirdi. Açıklamaya göre; ülkede acil kalkınma ihtiyacını karşılamak ve krizden kaynaklanan mevcut zorlukları gidermek için eylem planlarının hazırlanacağı, belirli ve acil hedeflerin konulacağı ifade edildi. Aynı zamanda, BAE'nin Covid-19 sonrasındaki stratejisini kalıba dökmekle görevli ekipleri, salgın sonrası dünyadaki en önemli sorunları ve zorlukları ortaya koymak için ülke çapında bir araştırma, entelektüel ve analitik sistem kurmak üzere çalışılacağını açıkladı. Bununla birlikte ülkedeki sağlık sektörünü güçlendirmek, gıda güvencesini artıracak mekanizmaları kurmak, uzaktan eğitim sistemini desteklemek, hükümetin harcama önceliklerini belirlemek ve kaynakları yönlendirmek gibi konular da tartışıldı (Şark'ul Avsat, 2020).

Suudi Arabistan'da 2 Mart 2020 itibariyle Sağlık Bakanlığı'nın vaka tespiti açıklamasıyla salgını önlemek amacıyla bir dizi önlem almıştır. Ayrıca 8 Nisan itibariyle Suudi Arabistan Kraliyet ailesinin 150 üyesinin test sonucu pozitif çıktığı bildirilmiştir (The New York Times. 8 Nisan 2020). Körfez ülkelerinin en muhafazakâr ülkesi olan ve kutsal emanetlerin de koruyuculuğunu yapan Suudi Arabistan'da Covid-19 ile mücadele kapsamında en dikkat çekici karar Mekke, Medine ve Riyad kentlerinin giriş-çıkışlara kapatılması olmuştur. Mayıs ayında verilen bilgilere göre Suudi Arabistan 28,656 enfekte vaka ve 191 ölümle Körfez ülkeleri arasında salgından en çok etkilenen ülke durumundadır (Saudi Press Agency, 2020).

Kuveyt'te de ilk Covid-19 vakalarının hepsi İran'dan dönenlerde görüldü (BBC News, 2020). Kuveyt'te Covid-19 önlemlerinden biri olarak Ezan değiştirilerek okundu, 'Evlerinizde namaz kılın' çağrısı yapıldı. Bahreyn, Umman ve Katar'da Covid-19 vakalarının da İran kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Mayıs 2020 itibariyle Katar Arap Dünyasında 14,872 enfekte sayısıyla en çok etkilenen ikinci ülke durumundadır (BBC News, 2020).

Körfez ülkelerinde göçmen işçi olarak çalışanlar Covid-19 salgınından en çok etkilenen grup oldu. Örneğin toplam 53 ülkede enfekte olan 3,336 Hintlinin 2,06'sı Kuveyt, Bahreyn, Katar, Sudi Arabistan, Umman ve Birleşik Arap Emirlikleri'nde bulunmaktadır (Haidar, 2020). Salgın yoğun olarak işçilerin yaşadığı bölgelerde görüldüğünden şehirlerin bu kısımları giriş çıkışa kapatıldı. Diğer yandan koronavirüs salgınının ekonomiye olumsuz etkisi sonucu hemen her şey durunca göçmen işçilerin yoğun şekilde ülkelerine dönmesi nedeniyle Körfez ülkelerinin nüfusunda yüzde 10'a ulaşan düşüşler bekleniyor. Tahminlere göre göçmenlerin ayrılmasıyla birlikte nüfusta yüzde 4 ile (Suudi Arabistan ve Umman) ile yüzde 10 (Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri) arasında azalma olacak. Körfez ülkelerinde işsizliğin yüzde 13'ü aşması bekleniyor (Mahew, 2020). Sadece işçiler değil yüksek maaşlı Avrupalı ve ABD'li uzmanlarda dev projelerin iptaliyle ülkeden ayrılıyor. Özellikle gelirleri yüksek olan yönetici sınıfındaki yabancı uzmanların ayrılmasının yan etkileri de olacak. Lüks otellerden restoranlara ve emlak sektörüne kadar birçok alanda talebin ciddi şekilde düşmesi üzerine fiyatlar üzerinde baskı oluşması muhtemel bir beklentidir.

5. KÖRFEZ ÜLKELERİNDEKİ SİYASİ VE EKONOMİK YAPI

Körfez ülkelerinde ekonomik kaynaklar, politik ve sosyal yaşam açısından pek çok benzerlikler görülmektedir, bunun temel nedenlerinden biri rantçı devlet olmalarıdır. Rantçı devlet, ekonomik ve politik varlığını sahip olduğu doğal kaynaklardan sağladığı rant gelirleriyle oluşturan siyasi organizasyon anlamına gelmektedir (Mahdavi, 1970). Rantçı devlet anlayışının etkileri tartışılırken özellikle ülkelerin demokratikleşme sürecine olan olumsuz etkileri konusu üzerinde durulduğu görülmektedir, zira 1950'lerden sonra endüstrileşme ülkelerin kalkınmasındaki başat olgu olarak kabul edilmekteyken 1990'lardan sonra demokratikleşme düzeyi ülkelerin en önemli gelişmişlik ölçüsü sayılmıştır (Sune ve Özdemir, 2012).

Hepsinin ekonomisi ağırlıklı olarak petrol ve gaz gelirlerine bağlı olan Körfez ülkelerinde vergilendirme sistemi de yoktur. Dolayısıyla özel ekonomik faaliyetlerin ve verginin olmadığı sistemlerde, toplumsal sorumluluk sonucu devleti sorgulayabilen, hakkını arayan bir kesim de bulunmamaktadır. Liberal bakış açısına göre, bu tarzda organize edilmiş Arap toplum yapısında vergi verdiği için temsil hakkı edinen bireylerin faaliyetini yürüttüğü bir özgürleşme alanı (sivil toplum) bulunmadığından halk muasır medeniyet seviyesine ulaşamamaktadır. Zira böyle bir halk üretici faaliyetini devlet gelirlerinin siyasi dağıtımı ekseninde şekillendirdiğinden, hızla gelişen kamu sektörüne bağımlı hale gelmiştir, Mahdavy'nin belirttiği gibi rastlantısal bir devletçiliğin uysal tebaasını oluşturmaktadırlar (Sune ve Özdemir, 2012).

İtaat ve ortak beklentiler, Körfez siyasal kültürünün içine gömülü olan bu yöndeki iki özelliktir. Bu nedenle Körfez'deki Arap ülkelerinde demokratikleşme ciddi bir halk talebi olarak karşımıza çıkmamaktadır. Ancak bu bakış açısı, bu devletlerdeki toplumların on yıllardır yöneticilerinin altında sürdürdüğü daha derinde yatan geleneksel değerlerini ve siyasal özelliklerini görmemizi engellemektedir. Meclis, divan, aşiret toplantıları ve ulusal danışma konseyleri (Katar'da Meclis el-Şura), Körfez Arap ülkelerinin siyasal ve toplumsal düzeyde etkileşimini sağlayan hem resmi hem de gayri resmî geleneksel araçlardır. Devlet yapısı aşiret geleneğinden evrildiği için bir aşiretin üyeleri hiyerarşik katmanları esas alan bir sistemin otoritesini tanımamakta, bunun yerine kendi topluluklarını ortak bir liderin arkasında kardeşlik bağıyla beraber duran bir konumda görmektedir.

Körfez İşbirliği Ülkelerinde kapitalist ekonomilerde olması beklenen sınıflar da farklılık göstermektedir. Körfez ülkelerinde işçi sınıfı kendi vatandaşlarından oluşmaz. Rantçı devlet anlayışının vatandaşlarına sağladığı ekonomik imkânlardan dolayı yerel halk çalışmaya istekli değildir, nüfus azlığından dolayı da yeterince insan kaynağı olmadığından Körfez'deki Arap ülkeleri göçmen işçilerin yoğun olarak çalıştığı ülkelerdir. Körfez ülkelerdeki göçmen işçi sayısı 1.5 ile 3 milyon arasında değişmektedir (Akdeniz, 2020). Bunların çoğu Hindistan, Bangladeş, Filipinler, Sri Lanka, Etopya gibi Asya ve Afrika ülkelerinden gelen işçilerdir. Koronavirüsün en çok bu göçmen işçileri etkilediği biliniyor, bu durum Körfez ülkelerindeki büyümeyi, üretimi dolayısıyla ekonomiyi de etkileyebilir.

Aslında de Körfez ülkeleri son otuz dramatik bir değişim sürecinin içindedirler, zira doğal kaynak rezervlerinin sonsuza kadar devam etmeyeceğinin farkında olan yönetimler petrol ve gaz gelirlerinden bağımsız bir ekonominin oluşturulması gerekliliğinin farkındalar. Bu nedenle petrol ve gazdan elde ettikleri gelirleri etkileyici projelere yatıran Körfez ülkeleri dünyanın pek çok ülkesinden insanları turizm, eğitim ve iş yapma amacıyla bölgeye çekmişlerdir. Başta Birleşik Emirlikler olmak üzere dijitalleşmenin hayatın her alanına girmesi konusunda projeler geliştirmektedirler. Dubai dijitalleşmenin belediye hizmetlerine yansıdığı akıllı şehir olarak bölgenin çekim merkezi olurken, Katar, Bahreyn gibi diğer ülkeler de eğitim, ulaşım, kültür ve turizm alanında atılımlar yapmayı sürdürmektedirler. Suudi Arabistan'ın 2030 yılı için planladığı NEOM en dikkat çekici olanlarındandır**.** NEOM, binlerce dijital kavramı kapsayan, otomasyon, yapay zekâ, robotik, yapay ay gibi tüm modern teknolojilere bağlı olarak ilişkileri tamamen dijital olan bir şehir projesidir (Guzansky, 2020, s.3). Yetkililer 2030'a kadar bir milyon kişiyi bölgeye çekmeye çalıştıklarını ifade etmektedirler. Projeye göre NEOM şehri, dünyada tamamen dijitalleşmeye dayanan ilk yer olacaktır.

Ayrıca anayasası Şeriat kuralları olan Suudi Arabistan Kızıldeniz'de devasa bir turizm projesi inşa etmektedir. Bu bölge tam anlamıyla Suudi Arabistan'a bağlı ancak özerk bir bölge olacaktır (Mabon, 2018, s.60). Bunun anlamı da laik yasalarla yönetilecek bu özerk bölgede turizm ile büyük bir ekonomi yaratılacaktır. Petrol ve gaz her ne kadar şu anda Körfez ülkenin en önemli gelir kaynağı olsa da, gelecekte bu durum değişecektir. Bu nedenle yeraltı zenginliklerine dayanmayan sürdürülebilir bir ekonomi oluşturulması gerekliliğini anlayan yöneticiler ve bürokratlar değişimi başlatmışlardır. Suudi Arabistan'ın "Vizyon 2030" olarak açıkladığı hedefleri gerçekleştirebilmesi için Vehhabilik ve terörü destekleyen ülke durumundan kurtulması gerekmektedir son dönemde sıkça dile getirilen "Ilımlı İslam" söylemleri bu nedenledir. Suudi Arabistan, Orta Doğu'da yeni dengelerin oluştuğu ve güvenlik riskinin arttığının farkına vardığından dünyaya artık terörün finansman ve ideolojik destek merkezi olmaktan çıkıyorum mesajı vermeye çabaladığı görülüyor. (Demir, 2019).

Son otuz yıldır ekonomik programlarda hemen hemen bütün Körfez ülkelerinde işsizliğin düşürülmesi, iş gücünün millileştirilmesi, petrol dışı ihracatın yükseltilmesi, kamu yatırımlarının artırılması, mevcut sürdürülebilir enerji kaynaklarının artırılması, özel sektörün gayri safi yurtiçi hasılaya olan katkısının arttırılması ve kadının iş gücüne katılımının desteklenerek yükseltilmesi hedeflenmektedir. Körfez ülkeleri kalıcı bir refaha ulaşmak, dışa bağımlılığı azaltmak için insan sermayesi inşa etme noktasında ciddi bir yatırım yapılması suretiyle toplumu geliştirme hedefi vurgulanmaktadır. Temel olarak, Arap ve İslam kültürü esasında güçlü bir ortak kimliğe sahip olan bir iş gücü oluşturmak için eğitime odaklanılmaktadır. Ayrıca milli bilincin yükseltilmesi de hedefler arasındadır. Bu değişimler dâhilinde dışardan bakıldığında çok basit görünen, ancak ülkeler için çok köklü reformlar yapılmaktadır (Hussein, 2018, s.7).

Ancak Suudi Arabistan hükümetinin Mayıs 2020'de yaptığı açıklamada, Covid 19 salgınının petrol fiyatlarını ciddi bir şekilde etkilemesi nedeniyle halen büyük ölçüde petrol gelirlerine dayanan Suudi Arabistan ekonomisi de dâhil olmak üzere dünya ekonomisine yansıyan mevcut durumun ışığında kamu giderlerini azaltmak amacıyla "kemer sıkma" aşamasına geçildiğini duyurdu (Şark'ul Avsat, 2020). 2018'de Suudi Arabistan'da ilk kez %5 katma değer vergisi getirilmişti, Covid-19 ve petrol fiyatı sonrası bu oran %15'e çıkarıldı (Abdullah, Karabacak, 2020). Memurlara verilen yardım ödeneklerinin kesilmesiyle toplam 27 milyar tasarruf yapılması planlanıyor. Benzer adımlar diğer körfez ülkelerinden de gelecektir uzun yıllardır süren refah dönemi yerini idareli harcama ve kemer sıkmaya bırakıyor. Bu durum rahata alışan halkı ve hükümetleri zorlayacak gibi görünüyor. Ayrıca Hac ve Umreden her yıl 12 milyar dolar gelir elde eden Sudi Arabistan'ın bu yıl bundan mahrum kalacağı açıktır. Bu miktar toplam gayri sayfi milli hasılanın %7'sine denk düşmektedir (TRTWorld, 2020).

Devam eden salgın sürecinde öngörü yapmanın zorluğunu açık olsa da, mevcut tablo Covid-19 sonrasında ön plana çıkacak eğilimlere dair güçlü sinyaller vermektedir. Bu durumda Covid-19 sonrasında son derece pahalı projelerin nasıl tamamlanacağı soruları akla gelmektedir. Zira öncelikler değişmektedir Körfez ülkelerinin en zayıf halkası olan gıda ve yetişmiş insan kaynağı konusunun gündeme gelmesi muhtemeldir. Tedarik zinciri, tüketim alışkanlıkları, enerji piyasası ve dışa bağımlılık konuların ilk sıralarda yer alacağı bir siyasi ekonomik organizasyon içine girilmesi beklenmektedir. Bu nedenle Körfez ülkeleri sağlık, tarım, eğitim ve güvenlik alanlarına yatırımlara önceli tanıyacağı ortadır. Ayrıca eskisi gibi petrol ve gazdan gelen bol miktardaki parayı cömertçe vatandaşlarına aktaramayan hükümetler direk vergi almak zorunda kalabilirler bu durum sadece ekonomik değil siyasi yapıyı da değiştirecek etkiler ortaya çıkaracaktır.

Covid-19 sonrası İran ne kadar reddetse de Amerika Birleşik Devletleri ile yeni bir müzakere ihtimali ciddi bir olasılık olarak görünmektedir zira İran ekonomisinin yukarıda söz edildiği gibi böylesi bir krize direnebilecek güçte olmadığı ortadadır ve iki ülke arasında yeniden müzakere kaçınılmaz denilebilir. Her ne kadar İran uzun yıllardır ekonomik ve siyasi ambargolara maruz kalsa ve bunları tek başına aşsa da bugün gerçekleşen yaptırımlar diğerlerinden çok daha geniş ve etkilidir.

Bu durumda özgürlükler ve yasakların ekonomik durumla olan bağlantısı, İran'ın Covid-19 sürecinde belirginleşen bir olgu olarak dikkatleri çekiyor. Özgürleşme hareketleri özellikle kadınlar tarafından gerçekleştirilen eylemlerde kendini göstermektedir, başörtüsü takmayı reddetme eylemleri bunlara örnek olarak gösterilebilir. Ruhani hükümeti, inisiyatifi oranında başörtüsü zorunluluğu ve dinsel baskı olarak görülebilecek hususlarda vatandaşları daha serbest bırakmayı tercih ediyor. Koronavirüs sonrası zaten yüksek olan işsizlik oranlarının daha da artması beklenmektedir bu nedenle mevcut rejimin hem ekonomi hem de siyasal ve toplumsal politikalarından rahatsız olan muhalif seslerin daha da yükseleceği düşünülmektedir. Protestocular vergi ve petrol gelirlerinden elde edilen kaynakların yurtdışındaki savaşları finanse etmek için kullanıldığı, İran halkına aktarılmadığını ve söz konusu

paranın mollaların lüks harcamaları için kullanılmasından şikâyetçiler. Ayrıca yönetimin dini bir diktatörlüğe dönüşmesinden, bireysel özgürlüklerin ve ifade özgürlüğünün bulunmamasından şikâyetçiler. Ancak İranlıların tamamının radikal bir sekülarizm peşinde olduklarını söylenemez. Dinin toplumsal hayattan tümüyle silinmesi talebinde bulundukları söylenemez. İran'da da büyük bir kesim ABD İran geriliminden ve ekonomik sorunlardan yorulmuş durumda ve uzlaşma istemekte.

6. SONUÇ

Süreçte İran ve Körfez ülkelerinin kriz yönetimini karşılaştırdığımızda Körfez ülkelerinin daha merkeziyetçi bir yönetimle daha hızlı ve etkili karar verip uyguladığı görülmektedir. İran'daki Mollaların etkisi devletin toplumdan bağımsız karar alıp uygulama kapasitesini yavaşlattı, devletin rejimin sahiplerine karşı güç kullanması zor olduğundan tedbirler ötelendi. İran'da türbelerin kapatılmasına verilen sert tepkiler buna örnek gösterilebilir. Rejimin toplumdaki herhangi bir grubun desteğine bağlı olmadığı Körfez ülkelerinde gerektiğinde sert tedbirlerin alınabilmesi daha kolay oldu. Körfez ülkelerinin bu anlamda daha otonom devlet yapısı gösterdikleri söylenebilir.

Hem İran'da hem Körfez ülkelerinde nüfusun çoğu genç ve en önemlisi bu genç nüfus dünyayı çok farklı algılamaktadır. Dijital teknolojiyi kullanan, kadının çalışmasını onaylayan ve eğitim düzeyi yüksek gençlerin farklı talepleri vardır. Yaşanan değişim Emirlerin ya da Mollaların toplumu yukarıdan aşağıya doğru modernleştirmesi değil, talep bu sefer sokaktan gelmektedir. Koronavirüs sonrası devlet ve halk ilişkisi yeniden tanımlanmak zorunda gözüküyor. Yönetimler ile halkın daha direk bir ilişkide olacağı ama yine de bireyin özgürlüklerini daha rahat koruyabileceği bir model geliştirilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Görünen o ki yenidünya düzenine geçiş bu virüs gibi hızlıca yayılacak. Ortadoğu'da diğer coğrafi bölgeler gibi bu değişimden payını alacak. Belli ki değişen dünya düzeninde İran ve Körfez ülkelerinde de yeni politikalar ve yeni politikacılar göreceğiz. Ekonomide yaşanan çöküş sonrası ortaya çıkan işsizlik, fakirlik hatta açlık problemleriyle baş edebilmek için bu çatışmaların azalıp uzlaşının artacağı yönünde bir yaklaşıma ihtiyaç vardır. Ortadoğu'da küreselleşme çabası yerini "devletçi" yaklaşıma bırakabilir zira güçlü bir yönetime sahip, kaynakları, kapasitesi ve vatandaşlarını bu tarz ciddi krizlerden koruyabilecek kuvvetli devletlerin önemi ortaya çıkmıştır. Ancak krizin uzaması ve ekonomik problemlerin artması halinde İran ve Körfez ülkelerinde popülist liderlerin sorgulanması ve/veya iktidar değişiklikleri de olası beklentilerdir. Körfez ülkeleri ve İran'daki dönüşüm Orta Doğu'da bir domino etkisi gösterecektir. Irak'tan Mısır'a kadar dijital çağın tüm gençliği dönüştürdüğü bu toplumlarda geleneksel yapıların gittikçe daha dayanaksız hâle geldiği aşikârdır. Koronavirüs salgını bu dönüşümünü durdurur mu tetikler mi sorusunun cevabı önümüzdeki günlerde anlaşılacaktır. Belki de Noam Chomsky'nin dediği gibi "Koronavirüsün iyi tarafı, insanları nasıl bir dünya istediğimiz konusunda düşünmeye sevk etmesi olacaktır.''

KAYNAKÇA

Abdullah, M., Karabacak, S. (2020, 11, 05). "Suudi Arabistan ekonomik krizle mücadele için kemer sıkma önlemlerini artırdı", Anadolu Ajansı, https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/suudi-arabistan-ekonomik-krizle-mucadele-icin-kemer-sikma-onlemlerini-artirdi/1836681 adresinden erişildi.

Ahishali, M.M. (2020, Mayıs 6). Iran: Death toll from coronavirus surges to 6,418. Anadolu Ajansı.https://www.aa.com.tr/en/latest-on-coronavirus-outbreak/iran-death-toll-from-coronavirus-surges-to-6-418/1831004 adresinden erişildi.

Al Jazeera. (2020, Şubat 23). https://www.aljazeera.com/news/2020/03/hard-hit-iran-frees-prisoners-coronavirus-outbreak-200317110516495.html adresinden erişildi

Al Jazeera. (2020 Mart 17)."Coronavirus pandemic 'could kill millions' in Iran". https://www.aljazeera.com/news/2020/03/coronavirus-pandemic-kill-millions-iran-200317135500255.html. adresinden erişildi.

Akbarzadeh, S. "Democracy Promotion versus Engagement with Iran", *Journal of Contemporary Asia*, Cilt 41, No.3, 2011, s.477.

Akdeniz, E. (2020, Nisan 27). "Koronayı Gören Şirketler 'Kafala'ya Sarıldı." *Evrensel*. https://www.evrensel.net/yazi/86225/koronayi-goren-sirketler-kafalaya-sarildi adresinden erişildi.

BBC.(2020 Şubat 26). Coronavirus: Iran has no plans to quarantine cities, Rouhani says. https://www.bbc.com/news/world-middle-east-51651454 adresinden erişildi.

Cheraghlou, A. M. (2020 , Nisan 14). "Iran and the economic fallout of COVID-19." Middle Est Institute, https://www.mei.edu/publications/iran-and-economic-fallout-covid-19 adresinden erişildi.

Demir, H.(2020, Eylül 19)."Suudi Arabistan nereye koşuyor?" Türkiye Gazetesi, https://m.turkiyegazetesi.com.tr/yazarlar/hilmi-demir/609900.aspx adresinden erişildi.

Engin Sune and Ali Murat Özdemir, Rantçı Devlet Yazını Üzerine Deneme, *Uluslararası İlişkiler / International Relations*, Vol. 9, No. 35 (Güz / Fall 2012), pp. 3-31.Hanachi, P. (2020. Nisan 20). Sanctions are crippling Iran's fight against coronavirus the guardian, https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/apr/04/coronavirus-boundaries-fight-global-shared-threats adresinden erişildi.

Guzansky, Y. (2020, Mart 26). Saudi Arabia: Not Your Father's Kingdom. Research report. *The Institute for National Security Studies*. https://www.inss.org.il/publication/saudi-arabia-challenges/ adresinden erişildi

Haidar, S.(2020, Nisan 16). The Hindu Coronavirus | Most COVID-19 positive Indians abroad are in the Gulf, https://www.thehindu.com/news/national/coronavirus-3336-indians-infected-by-coronavirus-in-53-countries-say-govt-sources/article31357569.ece adresinden erişildi.

Hussein, H. (2018, Haziran 1). Energy: Driving Force Behind Increasing Female Participation in the Gulf? Research report . *Atlantic Council.* ss.1-10.

Karan, C.(2020, Nisan 20). Sputnik.İran iç siyasi mücadele nedeniyle koronavirüs karşısında tedbir almakta gecikti. https://tr.sputniknews.com/ceyda_karan_eksen/202004171041859318-iran-ic-siyasi-mucadele-nedeniyle-koronavirus-karsisinda-tedbir-almakta-gecikti/ adresinden erişildi.

Mabon, S. It's a Family Affair: Religion, Geopolitics and the Rise of Mohammed bin Salman. *Insight Turkey*, Vol. 20, No. 2, (Bahar, 2018), ss. 51-66.

Mahdavi, H. (1970). "The pattern and problems of economic development in rentier states: the case of Iran," in M. Cook (ed.), *Studies in the economic history of the Middle East* , Oxford University Press, London.

Mathew, S. (2020, Mayıs 22). Oxford Economics Sees Exodus of Expat Workers From Across Gulf, https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-05-22/oxford-economics-sees-exodus-of-expat-workers-from-across-gcc adresinden erişildi.

Ministry of Public Health. (2020, Nisan 29).Ministry of Health Reports 15 New Cases of COVID-19". Saudi Press Agency adresinden erişildi

Ahıshalı, M. M. (2019, Kasım 18). "İran'da benzin zammına tepkiler siyaseti de sarstı", *Anadolu Ajansı*, https://www.aa.com.tr/tr/analiz/iranda-benzin-zammina-tepkiler-siyaseti-de-sarsti/1648846 adresinden erişildi.

Ruhani, H. (2005, Eylül 30). Beyond the Challenges Facing Iran and the IAEA Concerning the Nuclear Dossier, s.35.

Şark'ul Avsat, (2020, Mayıs 4). Expo 2020 Dubai 2021'e ertelendi. Pazartesi,. https://aawsat.com/turkish/home/article/2266936/%E2%80%8Bexpo-2020-dubai-2021%E2%80%99e-ertelendi adresinden erişildi.

Şark'ul Avsat. (2020, Mayıs 5). Muhammed bin Raşid Al Mektum', Kovid-19 sonrası stratejisini açıkladı. https://turkish.aawsat.com//home/article/2268271/%e2%80%8bmuhammed-bin-ra%c5%9fid-al-mektum%e2%80%99-kovid-19-sonras%c4%b1-stratejisini-a%c3%a7%c4%b1klad%c4%b1 adresinden erişildi.

Şark'ul Avsat,(2020, Mayıs 5). İran Meclisi para birimi olarak riyal yerine tümen kullanılması tasarısını onayladı. https://aawsat.com/turkish/home/article/2268281/%E2%80%8Biran-meclisi-para-birimi-olarak-riyal-yerine-t%C3%BCmen-kullan%C4%B1lmas%C4%B1-tasar%C4%B1s%C4%B1n%C4%B1. adresinden erişildi.

Şark'ul Avsat. (2020, Mayıs 3).Suudi Maliye Bakanı: Koronanın etkilerine karşı kemer sıkacağız. https://aawsat.com/turkish/home/article/2265211/%E2%80%8Bsuudi-maliye-bakan%C4%B1-koronan%C4%B1n-etkilerine-kar%C5%9F%C4%B1-kemer-s%C4%B1kaca%C4%9F%C4%B1z adresinden erişildi.

Saudi Press Agency. (2020, Mayıs 3). Covid-19 Disease Interactive Dashboard". Spa.gov.sa adresinden erişildi.

The New York Times. (2020, Nisan 8). "Live Updates: Elite Saudi Hospital Braces for a Wave of Royal Patients" adresinden erişildi.

Turak, N. (2020, Ocak 29). "First Middle East cases of coronavirus confirmed in the UAE" *CNBC.* https://www.cnbc.com/2020/01/29/first-middle-east-cases-of-coronavirus-confirmed-in-the-uae.html adresinden erişildi.